

Г.А. Пазылова¹, Ғ. Темиртон^{2*}

¹*ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитеті, Астана, Қазақстан*

²*Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі, Алматы, Қазақстан*

E-mail: ¹g.pazylova@mki.gov.kz; ²gt_csmrk@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-1744-5284; ²0000-0003-1881-9156

ҚАЗАҚ-ҚЫРҒЫЗ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР

Аннотация. Мақалада көршілес келе жатқан бауырлас екі халық – қазақ пен қырғыздың ғасырдан-ғасырға мұра болып келе жатқан әдет-ғұрпында, салт-дәстүрі мен әдебиеті, мәдениетінде ұқсастықтардың болуы заңдылығы және бұл байланыстардың сан ғасырлық тарихы қозғалады. Қазақ-қырғыздың этнобайланыс орнатылған аудандарында, оның ішінде олардың тікелей қарым-қатынасы үшін қолайлы жағдай жасалған аралас қоныстануында өзіндік ерекшелігі бар тарихи-мәдени және этникалық үдерістер тарихы орын алды. Жалпы, екі бауырлас халықтың мәдени, тілдік байланыстарының қарқыны әлеуметтік-экономикалық және түрлі тарихи кезеңдердің сипатына, ұлттық мемлекеттік саясатқа және басқа да көптеген факторларға байланысты болды. Соған қарамастан, түп тамыры бір қазақ пен қырғыз халқы ғасырлар бойы тарих пен мәдениеттің ортақтығын, тілдің жақындығын сақтап, дамыта алды. Салыстырмалы-сәйкестік және типологиялық әдістер негізінде, сондай-ақ тарихи-мәдени артефактілерге талдау, далалық зерттеулер нәтижелеріне сәйкес жүргізілген зерттеу екі халықтың тарихын, мәдениетін зерттеуге және танымал етуге бағытталған. Зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы қазақ және қырғыз халықтарының мәдениеті мен тарихы туралы сала мамандарының гуманитарлық білімінің жалпы деңгейін арттыруға, сондай-ақ насихаттауға бағытталған. Зерттеудің негізгі нәтижелері мен құндылығы жалпы түркі халықтарына ортақ тарихи мұра мен құндылықтарды сақтауға ықпал етеді.

Кілт сөздер: этнос, мәдениет, қазақ, қырғыз, тіл, өнер, тарих-мәдени байланыс, ынтымақтастық

¹G.A. Pazylova, G. Temirton^{2*}

¹*Cultural Heritage of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*

²*Central State Museum of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹g.pazylova@mki.gov.kz; ²gt_csmrk@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-1744-5284; ²0000-0003-1881-9156

ETHNOCULTURAL RELATIONSHIPS OF KAZAKH-KYRGYZ PEOPLES

Annotation. The article examines the peculiarities of the similarities in customs and traditions, folk oral art, literature, and the overall culture of two neighboring fraternal kazakh-kyrgyz peoples shaped by their centuries-old history and ethnocultural relationships. Historical and ethnocultural processes have taken place in kazakh-kyrgyz ethnocontact areas, including mixed settlements, where favorable conditions have developed for their direct contacts. In general, the intensity of cultural and linguistic contacts between the two fraternal peoples depended on the nature of socio-economic and various historical periods, national government policy and many other factors. Nevertheless, kazakhs and kyrgyz, who have centuries-old common roots, have managed

to preserve and continue to develop a common history, culture and language. The research conducted on the basis of comparative and typological methods, as well as the analysis of historical and cultural artifacts, as well as the results of field research, is aimed at studying and popularizing the history and culture of the two peoples. The scientific and practical significance of the research is to increase the general level of humanitarian knowledge about the culture and history of the Kazakh and Kyrgyz peoples. The main results and the value of the conducted research contribute to the preservation of the historical heritage and values of the common Turkic peoples.

Keywords: ethnicity, culture, kazakh, kyrgyz, language, art, historical and cultural interrelations, cooperation

Г.А. Пазылова¹, Г. Темиртон^{2*}

¹Комитет культуры Министерства культуры и информации РК, Астана, Казахстан

²Центральный государственный музей Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан

E-mail: ¹g.pazylova@mki.gov.kz; ²gt_csmrk@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-1744-5284; ²0000-0003-1881-9156

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ВЗАИМОСВЯЗИ КАЗАХСКО-КЫРГЫЗСКИХ НАРОДОВ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности сходства обычаев и традиций, народного устного искусства и литературы, в целом, культуры двух соседних братских народов – казахов и кыргызов, сложенных в период их многовековой истории и этнокультурных взаимосвязей. В казахско-кыргызской этноконтактной зоне в районах, в том числе и смешанного расселения, где сложились благоприятные условия для их прямых контактов, исторически происходили историко-культурные этнические процессы, имевшие определенное своеобразие. В целом, интенсивность культурных, языковых контактов двух братских народов зависела от характера социально-экономических и различных исторических периодов, от национальной государственной политики и многих других факторов. Тем не менее казахи и кыргызы, имеющие многовековые общие корни сумели сохранить и продолжают развивать общность истории, культуры и близость языка. Исследование, проведенное на основе сравнительно-сопоставительного и типологического методов, а также анализа историко-культурных артефактов, а также результатов полевых исследований нацелено на изучение и популяризацию истории и культуры двух народов. Научно-практическая значимость исследования заключается в повышении общего уровня гуманитарных знаний о культуре и истории казахского и кыргызского народов, а также их популяризации. Основные результаты и ценность проведенного исследования способствуют сохранению исторического наследия и ценностей общетюркских народов.

Ключевые слова: этнос, культура, казах, кыргыз, язык, искусство, историко-культурные взаимосвязи, сотрудничество

1. Кіріспе

Қазақ-қырғыз халықтарының арасындағы мәдени, экономикалық және шаруашылық қарым-қатынас ғасырлар бойы екі ұлттың этникалық және мәдени қарым-қатынасын жақындастырып келеді. Олардың тілі мен мәдени дәстүріндегі ұқсастық өзара ынтымақтастығы мен мәдени байланысына өз әсерін тигізді (Йенер, Явуз, 2020).

Бүгінде екі халыққа ортақ ұлттық киім түрлерінде, халықтық өнерінде, ою-өрнектері мен шаруашылық жүргізу тәсілдерінде көптеген ұқсас атрибуттар бар. Наурыз мейрамы, зергерлік өнер, көкпар тарту, жамбы ату, қыз қуу және тағы басқа секілді қазақ-қырғыз халықтарының рухани мұраларының мәні ерекше.

Қазақ немесе қырғыз этносының тарихи-аумақтық, әлеуметтік, саяси және өзге де бағыттағы өмір сүру дағдысы олардың мәдени компоненттеріндегі белгілі бір ұлттық ерекшеліктерін сақтауға мүмкіндік берді. Соның ішінде, көшпелі қазақ халқының таулы және көп жағдайда ұлан-байтақ жазық далада мекен етуі, ал қырғыз этносының таулы аумақта қалыптасуы екі халықтың өмір сүру жағдайына жан-жақты әсер етті.

Соған қарамастан, бүгінде екі халықтың мәдениетін дамытудың түрлі жағдайларының даму заңдылықтарын салыстырмалы түрде бақылауға, олардың дәстүрлі және заманауи, соның ішінде ауызекі және жазба мәдениетін түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің жалпы проблемасының бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік бар.

Түбі бір түркі халықтарының ішінде қазақ және қырғыз халықтарының рухани мұрасы төңірегінде зерттеушілер саны күн санап артпаса, кемімесі анық. Бұл ең алдымен екі елдің жазба әдебиетімен тығыз байланысты. Бұл тақырыпта көптеген ғылыми зерттеулер жасалды. Соның ішінде қырғыз-қазақ әдеби байланысы тақырыбы Халил Бапаевтың (1975), қырғыз-қазақ фольклоры Батма Кебекованың (1982), қырғыз-қазақ ақындық шығармашылығы Абдылдан Ақматалиевтің (1985), Шыңғыс Айтматов және қырғыз-қазақ әдеби байланыстары академик Әбділдажан Ақматалиевтің (1981), қазақ-қырғыз әдеби байланыстарының көптірлілігі, Мұхтар Әуезов және Ұлы қырғыз жазушылары тақырыбы Болот Ақматовтың (2000-2005 жж.), қазақ-қырғыз ақындарының ауыр кезең әдебиеті тұрғысынан Бауыржан Омарұлының (2005 ж.) және т.б. секілді ғалымдардың ғылыми еңбектерінде көрініс тапты.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Тақырыпты зерттеу барысында екі халықтың тарихи-мәдени мұра элементтерін талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Соның ішінде Ақмола облысы аумағында жүргізілген далалық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Қазақстан аумағындағы қырғыздардың этномәдени ерекшеліктері көрсетілді. Отандық музейлердің қорындағы этнографиялық сипаттағы мәдениет заттарына талдау жүргізілді. Соның ішінде, тарихи кезеңдеріне қарай екі халыққа ортақ «сүйінчү» (қазақша «сүйінші»), «баланы көру ақысы» ретінде «көрүмдүк» (қазақша «көрімдік») секілді ұлттық дәстүрлерге, қазақ және қырғыз әшекейлеріне мен киім үлгілеріне, музыкалық аспаптарына салыстырмалы-талдамалы сипаттама жасалып, өзіндік ерекшеліктеріне мән берілді.

2.2 Материалдарға сипаттама

Қазақ-қырғыз халықтарының этномәдени байланысы мен екі елге ортақ рухани мұралардың әртүрлі кезеңдердегі даму барысы зерделенді. Тақырыпты зерттеу үшін адамзаттың асыл мұрасы қатарында ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізілген Қазақстанның 14 және Қырғызстанның 6 мұрасы қаралды. Әлкей Марғұланның 1971 жылы жарық көрген «Шоқан мен Манас» атты монографиясы, Тұрсын

Жұртбайдың «Мұхтар Әуезов және «Манас» жырының талқысы» жазбасы, С. Абрамзон, О. Йенер, Э. Явуз, S. Akiner, N. Robert, Y. Ozen, P. Темірғалиева, С. Алимкулова т.б. секілді ғалымдардың зерттеу еңбектері негізге алынды.

3. Талқылау

3.1 Қазақ-қырғыз халықтарының рухани мәдени мұрасы

Қазақтың көрнекті ғалымы, әрі ағартушысы Шоқан Уәлиханов XIX ғасырдың ортасында қырғыз манасшыларының аузынан «Манас жырының» ең алғашқы үлгілерін қағазға түсіріп, әлемге таныстырды.

«Манас» жырының бүгінгі ұрпаққа жетуіне қазақтың заңғар жазушысы Мұхтар Әуезов үлкен еңбек сіңірді. Тұрсын Жұртбайдың «Мұхтар Әуезов және «Манас» жырының талқысы» атты жазбасында қазақ жазушысының «Манас» жырының тағдырын шешуге қалай атсалысқаны туралы, «Манас» жырындағы Қаныкей өзінің қайнысы Ер Ағышқа айтқан: «Алақандай қырғыздың, ар-намысын алып бер», – деген намысты өтінішін XX ғасырда М. Әуезовтің орындағандығы жөнінде кеңінен баяндалған (Жұртбай, 2012).

«Манас жырына» тыңғылықты зейін қойып, терең талдаулар жасаған ғалымдардың бірі – Әлкей Хақанұлы Марғұлан. Қазақтың ұлы ғалымы бүкіл орыс, қырғыз ғалымдары көп жылдар іздеп таппаған «Манас» жырының Шоқан жазып алған үзіндісін мұрағаттан тауып, оны «Көкетайдың ертегісі» деген атаумен қазақшаға аударып, жариялап және сол кезде жазып алынған нұсқаның арабша факсимилесін кітап етіп басып шығарды.

1971 жылы жарық көрген «Шоқан мен Манас» атты монографиясында Әлкей Хақанұлы қырғыз эпосы «Манастың» әртүрлі нұсқаларына салыстырмалы зерттеу жүргізіп, батырдың аталық шежіресіне жүргізген ғылыми талдауда Манасты жыр ішінде «бірде Төбей, бірде – Ноғай (Сағымбай), бірде – Қыпшақ (Мажмұғ), бірде Самарқанның сарты еді» деп көрсетілгенін жазды.

Қазақстанның халық жазушысы, Қазақстанның Еңбек ері, мемлекет және қоғам қайраткері Әбіш Кекілбайұлы «Ғасырлар тоғысында» атты кітабында «Манас батыр» дастанының мың жылдығына орай «Бағзыдан жеткен баба жыр» атты жазба арнап, онда дүниеде тап мұндай да таңғажайып дана дастан барына шүкір. Ол дастанды жаппай жаттап, жаппай жырлап жүрген дархан халық барына шүкір. Оны қасиеттеп, әспеттей берер жаңа нәсіл, жаңа ұрпақ барына шүкіршілік деген жүрекжарды сөздерді арнады (Кекілбайұлы, 2012).

Фольклортанушы, этнограф-ғалым Ақселеу Сейдімбек: «Неге осы уақытқа дейін шығысында Сарыөзен (Хуан-хэ) мен батысында Жерорта теңізіне дейінгі аралықтағы түркі тілінде сөйлейтін қырықтан астам халық бірін-бірі аудармашысыз түсінеді. Осынау қырық шақты халықтың Түркі қағанаты (VI-VIII ғғ.) мен Шыңғыс хан заманынан кейін бастарының бірікпегені белгілі ғой. Неге әйгілі «Манас» эпосында исі түркі халықтарына ортақ батырлар негізгі кейіпкерлер болып жүр? Ал «Қорқыт», «Ақсақ құлан», «Ел айырылған» сияқты күйлердің қазақта да, қырғызда да, қарақалпақта да, түркіменде де тартылатынын бүгінгі ұрпаққа қалай түсіндіріп беруге болар еді» деп жазды (Сейдімбек, 2010:8).

Бүгінде қырғыз халқының ғана емес, барлық түрік елдерінің, жалпы адамзаттың қазынасына айналған «Манас» жырын қазақша қайта жаңғыртып, ел арасында насихаттауға қазақ манасшысы Баянғали Әлімжановтың да сіңірген еңбегі зор. Қырғыз емес халықтардан шыққан жалғыз манасшы Баянғали ағамыз «Манас. Семетей. Сейтек» жырын қазақша нұсқада әзірлеп, Манас, оның баласы Сементей және немересі Сейтек туралы трилогияны қара сөзбен баяндап, қазақшаға аударып, кітап қылып шығарды.

Бұдан бөлек қазақ пен қырғыз халықтарын рухани жақындастырып тұрған материалдық құндылықтарымыз десек қателеспейміз.

Соның бірі – киіз үй (қырғызша – боз үй), 2015 жылы ЮНЕСКО-ның Париж қаласындағы штаб-пәтерінде Материалдық емес мәдени мұраларды қорғау комитетінің ұйғарымымен «Отбасы мен қонақжайлылықтың нышаны» болып бекітіліп, екі халықтың өзіндік ерекшелігінің айнамыс бөлшегі екенін айқындады.

Ал материалдық емес мәдени мұрамыздағы қазақ пен қырғыз халықтарына ортақ құндылықтардың бірі де, бірегейі – айтыс өнері. Қазақ-қырғыз айтыс өнерінің тамыры тереңде жатыр, оның тарихына көз жүгіртсек, Жетісу өңірінің атақты Сүйінбай, Сарыбас, Майкөт, Бақтыбай, Құлмамбет, Майлықожа, Жамбыл және Кенен т.б. секілді дүлдүл ақындары қырғыз жеріндегі ас-жиындардың қадірмені қонағы болып, айтысқа түсіп отырған. Бұл сөзімізге қос елдің ауыз әдебиеті тарихында есімі алтын әріппен жазылған Сүйінбай мен Қатаған, Қантарбай мен Арыстанбек, Жамбыл мен Балық, Жамбыл мен Молда Бағыш және т.б. секілді суырып салма ақындардың айтыстары дәлел. Бүгінде Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, жыршы Ақан Әбдуалиевтің орындауында қазақ пен қырғыз айтысының озық үлгісі Сүйінбай мен Қатағанның айтысы халық арасына кең таралған.

Жалпы Орталық Азия халықтарына, оның ішінде қырғыз бен қазақтарға ортақ мейрам – «Наурыз» мерекесі екі ел аумағында да ерекше ықыласпен тойланады.

Екі ұлтқа ортақ ұлттық тағам «жұқа нан» және тоғызқұмалақ (қырғызша – тоғызкоргоол) зияткерлік ойыны екі ұлттың ортақ игілігі.

2024 жылы 8-13 қыркүйек күндері елордамыз Астана қаласында адамзат өркениетінің мұрасы ретінде этносportтық және этномәдени қозғалысты дамытуға бағытталған Дүниежүзілік көшпенділер ойындары өтті.

Алғаш рет Қырғыз Республикасында ойластырылып, жүзеге асырылған этникалық спорт түрлері бойынша халықаралық шараны қырғыз елі үш рет қатарынан қабылдап, әлемдік деңгейге сүйреп шықса, әрі қарай Түркия елі жалғастырған көшпенділер ойынын өткізу құқығы 10 жылдан соң Қазақстанға берілді.

2014 жылы Шолпан ата қаласында өткен додалы сайысқа 19 елден 10 спорт түрі бойынша 583 спортшы қатысқан болса, Астана қаласында «Ұлы дала дүбірі» ұранымен өткен байрақты бәсекеде 97 медаль жиынтығы (581 дана медаль) әлемнің 89 елінен 21 спорт түрінен қатысқан 2 430 спортшының арасында сарапқа салынды. Елорда маңындағы 10 гектарға созылған «Көшпенділер ауылы» этноауылында қазақ халқының және өзге де қатысушы елдердің төл мәдениеті мен салт-дәстүрі дүйім жұртқа паш етілді.

Жоғарыда көрсетілген екі елге ортақ рухани мұраларымыз біздің жақындығымызды даңғазалап тұр және адамзаттың асыл мұрасы қатарында ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізілген. Бүгінде ЮНЕСКО-ның Репрезентативтік тізімінде Қазақстанның 14 және Қырғызстанның 6 мұрасы бар.

Екі мемлекет аумағында олардың әрқайсысына тиесілі материалдық емес мәдени мұра элементтерін сақтау шаралары тиісті нормативтік құқықтық актілермен реттелген.

Қазақ-қырғыз халықтарының арасындағы этномәдени байланыс жаңа деңгейге көтеріліп, екі елдің арасын жақындастыра түскен.

Қос мемлекеттің ассамблеялары арасында достық, серіктестік қатынас қалыптасып, ел аумағында тұратын қазақ-қырғыз этносына тұрақты қолдау көрсетіледі. Қазақстан халқы Ассамблеясы аясында республикалық статусқа ие «Қазақстан қырғыздарының қауымдастығы» заңды тұлғалар бірлестігі (төрағасы – Ш. Исмаилов) және оның еліміздің 11 өңірінде (*Астана және Алматы, Шымкент, Жамбыл, Ақмола, Қостанай, Маңғыстау, Қызылорда, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Қарағанды қалаларында*) өңірлік өкілдіктері жемісті еңбек етіп келеді. Бұдан бөлек жексенбілік екі мектеп жұмыс істейді, оларға қажетті оқу құралдары мемлекеттік бюджет есебінен қарастырылады.

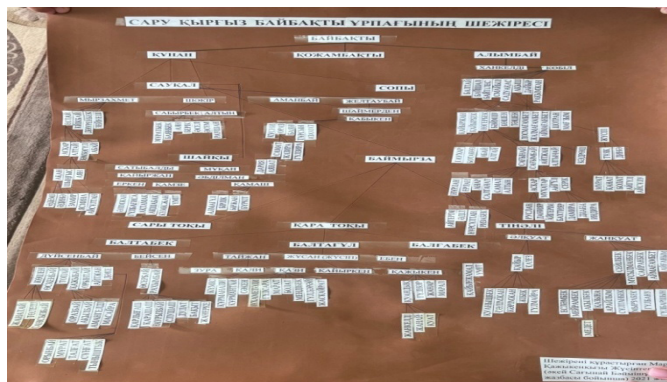
Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының 2024 жылы 22 сәуірде жариялаған демографиялық статистика бойынша ресми мәліметіне сүйенсек, еліміздің аумағында 38 596 қырғыз ұлты мекен етеді.

Сондай-ақ Қырғызстан Республикасының Ұлттық Статистика комитеті 2022 жылы жүргізген ұлттық санақ қорытындысына сүйенсек, жалпы халық санының 36 854-і қазақ этносының өкілдері болып табылады.

Осы зерттеу мақаласын әзірлеу барысында біз еліміздің аумағында тұратын қырғыз этносының өкілі, тіл жанашыры, мәдениет қайраткері осыған дейін Шахмет Құсайынов атындағы Ақмола облыстық қазақ музыкалық драма театрының директоры, Ақмола облыстық тілдерді дамыту басқармасының басшысы, Қазақстан халқы Ақмола облыстық ассамблеясы хатшылығының меңгерушісі қызметтерін атқарған Жақыпова Марал Қажыкенқызымен кездесіп, Қазақстан аумағындағы қырғыздардың этномәдени ерекшеліктері туралы сұхбат құрдық.

Жалпы қазақ пен қырғыз ұлтының ұқсастығы көп, екі ұлттың тұр-тұлғасы, бет-әлпеті де бір-біріне сәйкес келеді. Ал екі халықтың тұрмыс-тіршілігіндегі айшықты ұқсастық тіпті бөлек әңгіме. Марал Қажыкенқызының айтуынша, Қазақстан аумағында ескі қырғыз, жаңа қырғыз, бай қырғыз, сару қырғыз және құсшы қырғыздар мекен етеді.

Өзін Сару қырғыз ұрпағы екенін айтқан Марал Қажыкенқызы қазақ жеріне алғаш көшіп келген аталары ұзын бойлы, өзі сары және сөзге шешен, тілі мірдің оғындай кісі болғанын жеткізді. Кейіннен түр-түсі мен удай тіліне байланысты Сару қырғыз аталып кеткен екен.

Сурет 1. Сару қырғыз Байбақты ұрпағының шежіресі
(әкей Сағынай Бәймішұлының жазбасы бойынша құрастырған Жақыпова М.Қ.)

Қырғыз манабы Абылай ханмен жасасқан бейбітшілік туралы келісімнің кепілі ретінде бір ауыл қырғызды ханға қосып берген екен. Абылай бабамыз Алатаудан Арқаға қарай қайтар жолында аманатқа алған бір ауыл қырғызды жолдағы қазақ ауылдарына 3-4 үйден қалдырып, кейін сол қырғыздар төленгіт атанып, сол заманда қазақтың үш жүзін біріктіру жолында адал қызмет атқарған деседі.

Ескі қырғыз, ол атам заманнан бері осы жерді мекен еткен қырғыздар.

Бай қырғыз дейтіні бір ата қырғыздың жігіттері өз ағайындарымен жерге дауласып араздасып қалып Қазақ жеріне қоныс аударса керек. Олар Алатау жерінен жылқы айдап бүкіл дәулетімен келгесін бай қырғыз деп атаған екен. Осылайша, қазір қарап отырсаңыз еліміздің әр өңірінде қырғыз ұлтының ұрпағы кездеседі, олардың барлығықазақ тілінде сөйлейді, төлқұжаттарында қазақ болып жазылған, бірақ түптеп келгенде қазақтың жүзіне де кірмейді, руына да жатпайды.

Біз де екі ұлттың мәдениеті мен руханиятын ерекшелігін бұзбай ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған рухани мұрагер Марал Қажыкенқызының өз аузынан «қарын қақтау» және «қарынға сары май салып» сақтау, «ежігей құрт» қайнату, қызыл ірімшіктен «қоспа» жасау әдістері туралы, қырғыздардың ұлттық бас киімі «айыр қалпақ» пен әйелдер кимешегіне қатысты, «аттергеу дәстүрі» және «бата беру» жайлы біршама деректерді жазып алдық.

3.2 Қазақ-қырғыз рухани мәдени мұрасының ерекшеліктері

Ғылыми әдебиеттерде қырғыз халқының тарихы мен өмірінің, шаруашылығы мен мәдениетінің көптеген аспектілері, сондай-ақ олардың қазақ халқымен өзара байланысы қамтылған көптеген дереккөздер бар. Соның ішінде, «қырғыздардың этникалық тарихы Орталық Азияда, Оңтүстік Сібірде, Орта Азияда, қазіргі Қазақстанның дала кеңістігінде болып жатқан этникалық процестермен түрлі байланыста қалыптасты, оны бұл қарым-қатынасыз қарастыруға болмайды» (Абрамзон, 1990).

Екі халықтың тарихында көптеген ұқсастықтар бар, өйткені олар «бір этногенетикалық және этнолингвистикалық отбасына, бір исламдық конфессиялық

қауымдастыққа жатады, ортақ рухани құндылықтарға ие. Көптеген ғасырлар бойы олар бір-бірімен тікелей байланыста өмір сүрді» (Общность культурных ценностей тюркских народов, 2021). Ия, шын мәнінде жоғарыда көрсетілгендей, қырғыздардың тілдік дәстүрі мен фольклорлық өмірінің көріністері екі халықтың поэтикалық шығармашылығын жақындастыруға негіз болып табылады. Өз кезегінде түбі туысқан түркі халықтарының өкілі ретінде қазақ пен қырғыздың фольклорлық дәстүрлері тығыз байланыста болғанымен әр елдің өзіне тән бірегей ерекшеліктері де бар. Түрлі тарихи кезеңдерді бастан өткізсе де екі халық ұрпақтан ұрпаққа берілетін ертегілер, әндер, аңыздар мен бай салт-дәстүрлерін қамтитын халық ауыз шығармашылығын сақтап қалды. Бүгінгі күні екі түркітілдес халықтың көшпелі өмір жағдайында қалыптасқан ауыз әдебиеті (жыр, айтыс), фольклоры мен салт-дәстүрлері олардың тиарихи-мәдени жақындығын білдіреді.

Сонымен қатар, екі халықтың бірқатар әдет-ғұрыптарды да қамтитын қонақжайлық мәдениеті – қонақтарға деген жомарт, құрметі мен жылы ниеті – осы күнге дейін жеткен маңызды тарихи мұра десек қателеспейміз. Бәйге (ат жарысы), күрес (күрес), көкпар және т.б. сияқты дәстүрлі ұлттық ойындарының шығу тегі де ортақ.

Қазақтар мен қырғыздар өздерінің мәдени құндылықтары мен бірегейлігін жоғалтқан жоқ, олар өткені мен бүгінгінің арасындағы сабақтастықты сақтап, қолдау көрсете алды. Сондықтан бүгінде екі ұлттың дәстүрі мен мәдениеті «құндылықтарда көрініс тапқан ұлттық мәдени құндылықтардың қаңқасын құрайды» (Ozen, 2013: 1-14).

Қырғыздардың дәстүрлі шаруашылық жүргізу, өмір салты, тұрмысы пен мәдениетінде, сондай-ақ өнерінде және т.б. жекелеген бағыттарында қазақтардың халықтық өмірімен ұқсас жақтары бар. Бірқатар салт-дәстүріміздің, атап айтқанда, сәбиді «бесікке салу» (қырғызша «бешик») дәстүрімен байланысты ғұрыптардың шығу тегі ортақ (Сурет 1, 2). «Бесік» көшпенділердің адамның өмірлік циклімен байланысты қалыптасқан дәстүрлерінде үлкен рөл атқарған. «Бесік» («бешик») жаңа туған нәрестеге арналған тұрғын үй ғана емес («әлеуметтік және мәдени кеңістік»), сонымен қатар түркі халықтарының әйел құдайы Умай ананың (қырғызша «эне») тұмары іспеттес болды.

Жаңа туған нәрестеге байланысты екі халықтың дәстүрлерінің ортақтығын бүгінге дейін қолданыста келе жатқан рәсімдер мен әдет-ғұрыптардан байқауға болады. «Бесікке салу баланың туған күніне арналған қуанышқа толы бірқатар рәсімдерді қамтиды. Баланың ең алғашқы тамағы күйдірілген «сары май» болса, алғашқы киімі арнайы тігілген «ит көйнөк» (қазақша «ит көйлек») болды, онда иттің төзімділігі мен өміршендігі балаға беріліп, сәбидің бақытты, ұзақ та және салауатты өмір сүруі ырым етілді.

«Баланың туылғаны туралы хабарлау «сүйінчү» (қазақша «сүйінші») деп аталды, тікелей аудармасы – қуаныш, артынан хабарды жеткізушіге міндетті түрде сыйлық беретін «баланы көру ақысы» ретінде «көрүмдүк» (қазақша «көрімдік») дәстүрі орын алған» (Алымкулова, 2024).

**Рис.1 «Бесікке бауу» (Қырғызстан).
Фото Т. Чароши**

**Рис.2 «Бесікке бауу» (Қазақстан).
Фото Г. Темірхан**

Бұдан бөлек, музей қорындағы этнографиялық сипаттағы көптеген басқа да заттар екі халықтың мәдени байланыстарын айқын сипаттайды. Халықтың дүниетанымы, эстетикалық және рухани принциптері көрініс тапқан тарихи артефактілердің құндылығы ерекше. Қазақтар мен қырғыздардың, сондай-ақ түркі халықтарының мәдениетінде түрлі типтер мен формалармен ерекшеленетін сан алуан зергерлік бұйымдар болғаны тарихта мәлім.

Қазақ және қырғыз әшекейлерінің салыстырмалы-талдамалы сипаттамасы екі халықтың туыстық тамырларын дәлелдейтін зергерлік бұйым түрлерінің жалпы жіктелуін анықтауға мүмкіндік береді.. Мәселен, әйелдердің зергерлік бұйымдарын жалпы сипаттамалық белгілеріне қарай жіктеу олардың көркемдік және дизайндық ерекшеліктері бойынша ұқсастықтарын анықтайды. Дәстүрлі белдік, қиғаш және салпыншақ әшекейлер бірыңғай дизайнымен ерекшеленетін бұйымдар болса, сондай ерекше әшекейлердің бірі бойжеткен қыздардың шекеге тағатын «шекелік» салпыншақтары (Сурет 3, 4). «Шекелік» әшекейін жасаудағы түркі халықтарының дәстүрлеріне ортақ техникалық және ерекше сәндік орындау үлгілері мен әдістері бар.

Қазақ және қырғыз әйелдерінің қолданыстағы алуан түрлі әшекейлерінің дәстүрлі көркемдік және техникалық (құрылымы, композициясы, ою-өрнегіндегі) жасау әдістерінде көптеген ұқсастықтар бар. Бұл жөнінде «Осыдан жүз жыл бұрынғыдай Орталық Азияның бүгінгі әшекейлері алуан түрлігімен ерекшеленеді: қырғыз шеберлерінің әшекейлері түрікмен және өзбек шеберлерінің әшекейлерінен айырмашылығы болса, қазақ пен қырғыз шеберлерінің заманауи әшекейлерінің ұқсастығы бар» деп жазды (Jewelry of Central Asia, 2022).

Жалпы Орталық Азия халықтарының, оның ішінде «әсем пішіндер мен батыл геометриясымен, нәзік ашық жұмысымен сипатталатын» қазақ және қырғыз зергерлік бұйымдарының біздің елімізден тыс жерлерге де танымал екені жасырын емес (Diba, 2011; Schletzer & Schletzer, 1983).

Қазақ дәстүрінде дала ақсүйектері – хандардың, сұлтандардың киімінің бір бөлігі болып саналатын ерлердің салтанатты бас киімі – «мұрақ» ерекше орын алады. «Мұрақтың» құрылымы қалпақпен ұқсас келеді және айырмашылығы оның жиегінің кеңірек болуында, ол жоғары қарай иілмейді. «Мұрақ» алтын-күміс жіптермен тігілгендігімен ерекшеленіп, халық арасында «мұрақ» атауы «айыр қалпақ», «сәукеле қалпақ» сияқты атаулармен де қатар қолданады (Қазақтың дәстүрлі киім-кешегі, 2009: 18).

Сурет 5. Фото КП 28234/4
Қыпшақ, XX ғ. соңы.
Ақ таңдырмен иіліскен жасынған ер адам бастауы. Жалпақ төбесі төрт сыйды құрған.
Сыйдының арасынан тігісіне қара бармақ салынған, сыйдының ортасынан қара жіпке ерек тігілген.
Қалпақтың қайырымы қара бармақпен аяқталған, астыңғы жаққа жіпке салынған.
(ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорынан). Фото F.Темірлин

Сурет 6. КП 502. Айыр қалпақ.
XIX ғ. Таңдырмен иілі, бармақ, жіпке иілген.
Ақ таңдырмен иіліскен жасынған, ер адамның бастауы.
Ұябарменді ұяж төрт сыйды құрған төбесі дәлеленіп келген.
Қалпақтың қайырымы қара бармақпен аяқталған, астыңғы жаққа жіпке салынған.
(ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорынан). Фото F.Темірлин

Сурет 7. КП 16042. Таңдырмен, бармақ, жіп. Алматы обл. XX ғ. орт. Ісмері X. Құйрысмен (албыл).
Ақ таңдырмен иіліскен тігілген, ер адамның бастауы. Жалпақ төбесі төрт сыйды құрған. 1979 ж. ҚР Мемлекеттік орталық музейі энциклопедиясы бармақпен Алматы обл., Нарынқол ауд., Воронцовка ауылы тұрғыны Шығайбековтің аяғынан. (ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорынан). Фото F.Темірлин

Қазақтар мен қырғыздардың арасында ең көп тараған ішекті және ұзын мойынды музыкалық аспаптардың бірі «домбыра» және «комуз» (Сурет 8, 9). Айта кетерлігі, бұл аспаптар типологиялық жағынан түркі тектес халықтардың, соның ішінде әзірбайжанның «гопуз», башқұрттың «думбыра», түріктің «копуз», құмықтың «ағач-кумуз», хакастың «хомыс», якуттың «тангсыр» және т.б. секілді музыкалық аспаптарына ұқсас.

Бұдан бөлек, екі халықтың әнші-күйшілері өз халықтарының ежелгі заманнан бері сақталған, импровизация мен ерекше халықтық шешендік өнерден тұратын суырып салма поэтикалық өнері ақындар «айтысын» (қырғызша «айтыш») фестивальдарда, концерттерде және әрине, ақындар мүшәйраларында кеңінен қолданып келеді.

Сурет 8. КП 28234/7. Комуз.
Қыпшақ халқының ұяж ішекті жергілікті музыкалық аспабы. Тұтас аспаптың иілуі тәрізді ойынға жасалған. Ұяж ішекті, сәлсізінге ұяж қарама, жіпке бар. Ішектері сары қыпшақтық бейгілген бағырмен бейгілген тігілген. Басына жеткіз қыпшақтық ұяж жеткен бейгілген. XXI ғ.
(ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорынан). Фото F.Темірлин

Сурет 9. КП 15294. Домбыра.
Қыпшақ халқының жасынған домбырасы. Бейгізің пішімді құрған иілуі. Домбыра қарама жалам әрбір ішектің иілісін салуға Абыл Құлыбаевтің әйелі Діпармалы болған. Музейге 1978 жылы тапсырылған.
ҚР Мемлекеттік орталық музейі қорынан). Фото F.Темірлин

Екі елдің көшпелі өмір салты да олардың мәдениетінде көптеген ортақ белгі қалдырды. Киізден жасалған бұйымдар бірегей материалдық мәдениетінің объектісі ретінде көшпелі екі халықтың өмірінде маңызды рөл атқарды. Соның ішінде кілем (қабырға, төсек-орын), «киіз үйдің» жабдықтары, «шашбау», «басқұр», үйдің қабырғалары мен күмбездерінің жабындары, ат әбзелдері және т.б. секілді киізден жасалған бұйымдар көшпелілердің күнделікті өмірінде тіршілік үшін ғана емес, эстетикалық қызметті атқарды (Thompson & Thomas, 2008).

Сонымен қатар, Орта Азия халықтарының (нақты алғанда қазақтар мен қырғыздардың), әсіресе дала мал шаруашылығының күнделікті тұрмыс-тіршілігінің ерекшеліктері, наным-сенімдері, өнер түрлері мен тұрмыс-салты және басқа да аспектілері тақырыбы, әлеуметтік және этникалық құрамы, тарихи-мәдени тәжірибелері дамуы жөнінде отандық зерттеуші ғалымдардың ғана емес, көптеген алыс-жақын шетелдік ғалымдардың еңбектерінде де қарастырылды (Akiner, 1995; Chang et.al, 2023; Frachetti, 2012; Spengler, 2018).

4. Зерттеу нәтижесі

Қазақ-қырғыз халықтарының фольклорлық өнері, оның ішінде салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан екі ұлтқа ортақ бірегей рухани мәдени мұраларын зерделеу, зерттеу, сондай-ақ қазақстандық музейлер қорындағы екі этносқа тиесілі этнографиялық сипаттағы заттардың тарихи-мәдени құндылығын ұрпаққа жеткізу мәселесінің маңызы зор. Жалпы бұл мәселе теориялық тұрғыда жан-жақты талданбаған. Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу еңбектерінде жекелеген мәдени мұраларға қатысты сипаттама берілген.

Бүгінде ел музейлерінің қорындағы қазақ-қырғыз халықтарының мәдени байланысын сипаттайтын, екі халықтың дүниетанымы, эстетикалық және рухани принциптері көрініс тапқан тарихи артефактілердің орны ерекше. Жалпы түркі халықтарының, соның ішінде қазақтар мен қырғыздардың мәдениетінде түрлі типтер мен формаларымен ерекшеленетін сан алуан зергерлік бұйымдар болғаны тарихта мәлім. Осыған орай зерттеу барысында Орталық мемлекеттік музей қорынан «Шекелік» (КП 26911/4) зергерлік бұйымы (Ақмола облысының тұрғыны Найзабеков Б.С. және Найзабекова Б. музей қорына тапсырған), екі халықтың «қалпақ», «айыр қалпақ» және «талдырма», «мұрақ» т.б. секілді ерлерге арналған дәстүрлі бас киімін, қазақ-қырғыздың арасында ең көп тараған музыкалық аспабы – «домбыра» мен «комуз» туралы ғылыми әдебиеттердің негізінде олардың ұлттық ерекшеліктері, ұқсастықтары, өзіндік тарихы анықталды. Сонымен қатар, қазақ пен қырғыз халықтарына ортақ дүниелерге салыстырмалы талдау жасалып, олардың ерекшеліктері кесте арқылы көрсетілді.

5. Қорытынды

Қазақ пен қырғыз халқы достығы мен мәдени ынтымақтастығының тарихы сан ғасырды құрайтын бауырлас халық. Олардың түркі тілдерінің қыпшақ тобына жататын ортақ тілдік тамырларға ие тығыз байланысы мен «мемлекет аралық жақындығы және сан ғасырлық бірлескен тарихы» бар (Темиргалиев, 2010;

Urmanbetova, 2021), «қырғыз» немесе «қазақ» этнонимі этимологиясының тарихы зерттелді, қырғыз этнонимі осыдан 200 жыл бұрынғы қытай жазбаларында Хань династиясында «гекунь», «гяньгунь», Тай династиясында «цзе-гу», «киркут», «хя гясь», Суй династиясында «хи-гу», «же-гю», «хы-гу», «жю-ху», «хы хыс», «шиагас», Ляо династиясында «шийа-гас», Мин династиясында «қыржыс» деген атаумен түрлі транскрипцияларда кездеседі (Менандр Протектор). «Қазақ» этнонимі «каса», «хаса», «кас», «каз», «кас-пи», «кас-ки» (Арал және Каспий теңізінің аумағындағы жер атауына орай), сондай-ақ ежелгі түрік тілінен алғанда «каз» және «ак» немесе «каз-сак») деген мағынаны білдірген (Калкан, 2003), қазақ немесе қырғыз этносының шаруашылық жүргізу және өмір сүру жағдайына байланысты (көшпелі тұрғын жай – киіз үй, көшпелі өмір салты және т.б.) ұқсас қағидаттары, қазақ этносы көп жағдайда орталық азияның жазық даласында, ал қырғыз халқы таулы аумақта қалыптасқандығымен ерекшеленеді (Чем казахи отличаются от кыргызов, 2020).

Жалпы қазақ-қырғыз халқының мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы жаңа жағдайға лайықталып, жаңғыруда, этномәдени байланыс жыл санап нығайып келеді. Екі елдің арасындағы мемлекетаралық байланыстың 30 жылдан астам уақыты ішінде мәдениет саласы ынтымақтастықты одан әрі дамытудың маңызды бағытының бірі ретінде қалыптасты.

Ғасырлар бойы қалыптасқан достықтың, ортақ мәдениет пен ынтымақтастықтың белгісі ретінде екі елдің мәдениет және өнер қайраткерлерінің еңбегі екі мемлекет тарапынан лайықты марапатқа ие болып келеді. «Манас» эпосын дамыту мен насихаттауға қосқан үлесі үшін қазақ манасшысы Баянғали Әлімжанов «Достық» орденімен марапатталса, биыл қоғам қайраткері, мәдениеттанушы Мұрат Әуезов пен ақын Мұхтар Шаханов «Дәнекер» орденімен марапатталды. Қырғызстанның Қазақстандағы және Қазақстанның Қазақстандағы мәдениет күндері табысты өткізілуде.

2022 жылы Бішкек қаласында қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлының, 2024 жылы Астана қаласында Айкөл Манас ескерткіші бой көтерді. Сонымен қатар, 2025 жылы Бішкек қаласында қазақ халқының біртуар ұлы жазушы Мұхтар Әуезов пен Шыңғыс Айтматовқа арналған «Әуезов және Айтматов. Алтын көпір» Осы сәулет туындыларының салтанатты ашылуына екі елдің мемлекет басшылары арнайы қатысты.

Бұл шаралар екі елдің арасындағы мәдени байланысты әрі қарай да нығайтады деп сенеміз. Өзара байланыс екі ұлттың күнделікті өмірінде ажырамас бөлігі болып қала береді. Сондай-ақ аумақтық жақындық, халық шығармашылығының түрлері мен жанрларындағы ұқсастық, елдің әл-ауқаты белгілі бір қиыншылықпен жалғасқан тарихи кезеңдер әрі қарай да «халықтар арасындағы стратегиялық серіктестік пен достықты сақтауға және нығайтуға» мүмкіндік берді (Сарсенбаев, 2013).

Әдебиеттер:

1. Абрамзон С.М. Қырғыздар және олардың этногенетикалық, тарихи-мәдени байланыстары. – Фрунзе: Қырғызстан, 1990. – 480 б.
2. Абрамзон С.М. Қазақтар, қырғыздар және қарақалпақтардың культ заттары // Антропология және этнография музейінің жинағы. – 1978. – Т. 34. – Кавказ, Орта Азия және Қазақстан халықтарының материалдық мәдениеті мен шаруашылығы. – Ленинград. – Б. 44–67.
3. Akiner S. The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State. – London: Royal Institute of International Affairs, Russian and CIS Programme, 1995. – 83 p. // Назира Абдинасси, Светлана Ковальская. Қазақстан халқының этнодемографиялық құрылымы және оның отандық және шетелдік тарихнамада көрініс табуы // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Тарих. Философия» сериясы. – 2025. – Т. 30, №1(117). – Б. 7–22. – DOI: https://doi.org/10.31489/2025hph1/7-22.
4. Алымқұлова С.К. Бесік – сұлулықтың бастауы // Museum.kz: ғылыми-практикалық журнал. – 2024. – Т.1, №1.
5. Әбіш Кекілбайұлы. Шығармаларының жиырма томдық жинағы. Ғасырлар тоғысында. – 16-том. – Алматы: Жазушы, 2012. – 376 б.
6. Diba, Layla S. Turkmen Silver: Jewelry and Ornaments from the Marshall and Marilyn Wolf Collection. – New York: Metropolitan Museum of Art, 2011. – 248 p.
7. Жұртбай Т. Мұхтар Әуезов және «Манас» жырының талқысы // Ақиқат. – 2012. – №11. – Б. 47–55.
8. Йенер О., Явуз Э.Г. Түркі халықтарында мәдениеттің қалыптасуы // Universum: психология және білім беру (электронды ғылыми журнал). – 2020. – №2 (68). – URL: https://7universum.com/ru/psy/archive/item/8680 (қаралған күні: 15.12.2024).
9. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Орталық музейінің этнографиялық коллекциясы. I том: Қазақтың дәстүрлі киім-кешегі (иллюстрацияланған альбом-каталог). – Алматы: Өнер, 2009. – 344 б.
10. Калкан Мустафа. XIV–XVI ғасырлардың екінші жартысындағы қырғыз және қазақ тайпаларының этникалық байланыстары: автореферат. – Бішкек, 2003. – 23 б.
11. Менандр Протектор. Тарих // С. Дестунис. Византиялық тарихшылар. – Санкт-Петербург, 1860. – Б. 379–380.
12. Frachetti M.D. Multiregional Emergence of Mobile Pastoralism and Nonuniform Institutional Complexity across Eurasia* // Current Anthrology. – 2012. – Vol. 53, No. 1. – P. 2–38. – DOI: 10.1086/663692. – URL: [https://www.researchgate.net/publication/.net/publication/259710331]
13. Түркі халықтарының мәдени құндылықтарының ортақтығы. – 2021. – URL: https://ehistory.kz/ru/news/show/32529 (қаралған күні: 20.12.2024).
14. Ozen, Y. Құндылықтар философиясы тұрғысынан ерік және оның құрамдас бөліктері // Қаратеніз әлеуметтік ғылымдар журналы. – 2013. – Т. 5, №9. – Б. 1–14.
15. Spengler R.N., Chang C. Rethinking Prehistoric Central Asia: Shepherds, Farmers, and Nomads. – Abingdon & New York: Routledge, 2018. – DOI: 10.15184/aqy.2018.79. – URL: https://www.researchgate.net/publication/326013978
16. Сарсенбаев Б.С. Қырғыз-қазақ қатынастары КСРО құрамында (XX ғ. 20–30 жж.). – Бішкек: КРСУ, 2013. – 144 б.
17. Сейдімбек А. Шығармалар жинағы: 2-том. Қазақ әлемі: этномәдени пайымдау. – Астана: Фолиант, 2010. – 816 б.
18. Темірғалиев Р. Қазақ-қырғыз қатынастары тарихынан. 1-бөлім. – 2010. – URL: https://diesel.elcat.kg/index.php?app=blog&module=display§ion=blog&blogid=2912&showentry=9273 (https://diesel.elcat.kg/index.php?app=blog&module=display§ion=blog&blogid=2912&showentry=92738) (қаралған күні: 15.07.2025).
19. Thompson J., Farnham T.J. Timbuktu to Tibet: Exotic Carpets and Textiles from New York Collectors. – London: Hali Publications Ltd., 2008. – 308 p.
20. Chang C., Ivanov S.S., Spengler R.N. III, Mir-Makhamad B., Tourtellotte P.A. Montane Ecoclines as Social Aggregation Zones in Ancient Central Asia: Agropastoral Economies in Juuku, Kyrgyzstan. – 2023. – DOI: 10.20944/preprints202305.1676.v1.

21. Schletzer D., Schletzer R. Old Silver Jewellery of the Turkoman: An Essay on Symbols in the Culture of Inner Asian Nomads. – Berlin: D. Reimer, 1984. – 300 p.
22. Орталық Азияның әшекей өнері: дәстүр мен қазіргі заман. – 2022. – URL: <https://voicesoncentralasia.org/> (қаралған күні: 08.01.2025).
23. Урманбетова Ж. Көшпелі мәдениет – Орталық Азия мәдениетінің архетипі ретінде // Journal of Humanities and Social Sciences Academy. – 2021. – №1(1). – Б. 1–8. – URL: <https://intoba.org/wp-content/uploads/2022/04/NOMADIC-CULTURE-AS-ARCHETYPE-OF-CENTRAL-ASIAN-CULTURE.pdf> (қаралған күні: 08.07.2025).

References:

1. Abramzon S.M. Kirgizy i ih etnogeneticheskie i istoriko-kulturnye svyazi. (1990). Frunze: Kyrgyzstan. 480 s. (in Kaz.).
2. Abramzon S.M. Predmety kulta kazahov, kirgizov i karakalpakov. 1978). Sbornik Muzeya antropologii i etnografii. T. 34. Materialnaya kultura i hozyaistvo narodov Kavkaza, Srednei Azii i Kazakhstana. Leningrad. S. 44-67. (in Kaz.).
3. Alymkulova S.K. Kolybel – istok prekrasnogo. (2024). Nauchno-prakticheskii jurnal Museum.kz T.1 №1. S. (in Kaz.).
4. Akiner S. The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to Nation-State. London. Royal Institute of International Affairs, Russian and CIS Programme, 1995. P. 83. // Nazira Abdinassi.Svetlana Kovalskaya. The ethno-demographic structure of Kazakhstan's population and its representation in domestic and foreign historiography. Bulletin Bulletin of Karaganda University. Series «History. Philosophy». 2025, 30, 1(117). P. 7-22. DOI: <https://doi.org/10.31489/2025hph1/7-22>.
5. Abish Kekilbaiuly shygarmalarynyn jyjma tomdyq jinagy. (2012). «Gasyrlar togysynda». 16 tom. Almaty: «Jazushy». 376 b. (in Kaz.).
6. Diba, Layla S. Turkmen Silver: Jewelry and Ornaments from the Marshall and Marilyn Wolf Collection. (2011). New York: Metropolitan Museum of Art. 248 p.
7. Jurtbai T. Muhtar Auezov zhane «Manas» zhyryнын talkysy. (2012). Akikat. №11. 47-55 bb. (in Kaz.).
8. Iener O., Yavuz E.G. Formirovanie kultury u tyurkskih narodov. (2020). Universum: psihologiya i obrazovanie: elektron.nauchn. jurn. № 2 (68). URL:<https://7universum.com/ru/psy/archive/item/8680> (data obrasheniya: 15.12.2024). (in Kaz.).
9. Khazakhstan Respublikasy Memlekettik Ortalyk muzeiinin etnografiyalık kollektsiyasy. (2009). I tom: Khazakhtyn dasturlı kiim-keshegi (illyustratsiyalangan albom-katalog). Almaty: «Oner». 344 b.
10. Kalkan Mustafa. Etnicheskie svyazi kyrgyzskih i kazakhskih plemen vo vtoroi polovine XIV-XVI vv.: avtoreferat diss.na soiskanie kand.ist.nauk. (2003). Bışkek. 23 b.
11. Menandr Protektor. Istorica. V kn.: S. Destunis, Vizantiiskie istoriki, SPb., 1860, 379-380 pp.
12. Michael D. Frachetti. Multiregional Emergence of Mobile Pastoralism and Nonuniform Institutional Complexity across Eurasia. February 2012Current Anthropology 53(1):2-38. DOI:10.1086/663692 // <https://www.researchgate.net/publication/259710331>.
13. Obshnost kulturnyh tsennostei tyurkskih narodov. (2021). <https://ehistory.kz/ru/news/show/32529> (data obrasheniya: 20.12.2024) (in Kaz.).
14. Ozen, Y. Değerler Felsefesi Açısından İradeve Bileşenleri. (2013). Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi. 5 (9), 1-14 pp.
15. Robert N. Spengler. Claudia Chang. Rethinking prehistoric Central Asia: shepherds, farmers, and nomads. 2018. Abingdon & New York: Routledge; 978-1-138-73708-2 £105. June 2018 DOI: 10.15184/aqy.2018.79 // <https://www.researchgate.net/publication/326013978>
16. Sarsenbaev B.S. Kyrgyzsko-kazakhskie vzaimootnosheniya v sostave SSSR (20-30-e gg. XX v.). Bishkek: KRSU, 2013. 144 s.
17. Seidimbek A. Alty tomdyk shygarmalary, 2 t. Khazakh alemi: etnomadeni paiymdau. (2010). Astana: «Foliant» baspasy. 816 b. (in Kaz.).

18. Temirgaliev R. Iz istorii kazakhsko-kyrgyzskikh otnoshenii. Chast 1. ZONAkz. (2010). <https://diesel.elcat.kg/index.php?app=blog&module=display§ion=blog&blogid=2912&showentry=92738> (дата обращения: 15.07.2025) (data obrasheniya: 15.12.2024) (in Kaz.).
19. Thompson, Jon., Farnham, Thomas J. Timbuktu to Tibet: Exotic Carpets and Textiles from New York Collectors – Hardcover. (2008). Hali Publications Ltd. 308 p.
20. Claudia Chang I, Sergei S. Ivanov, 2 Robert N. Spengler III, Basira Mir-Makhamad, Perry A. Tourtellotte. Montane Ecoclines As Social Aggregation Zones in Ancient Central Asia: Agropastoral Economies in Juuku, Kyrgyzstan. NOT PEER-REVIEWED | Posted: 24 May 2023 DOI:10.20944/preprints202305.1676.v1.
21. Schletzer, Dieter, and Reinhold Schletzer. Old Silver Jewellery of the Turkoman: An Essay on Symbols in the Culture of Inner Asian Nomads. (1984). Berlin: D. Reimer. 300 p.
22. Jewelry of Central Asia: Past and Present of the Art Tradition. (2022). <https://voicesoncentralasia.org/> (data obrasheniya: 08.01.2025)
23. Urmanbetova, J. Nomadic Culture as Archetype of Central Asian Culture. (2021). Journal of Humanities and Social Sciences Academy, 1/1. pp. 001-008. <https://intoba.org/wp-content/uploads/2022/04/NOMADIC-CULTURE-AS-ARCHETYPE-OF-CENTRAL-ASIAN-CULTURE.pdf> (data obrasheniya: 08.07.2025)

А.Б. Кенджакулова*¹, Д.С. Шарипова²

^{1,2}ҚР ҒЖБМ ҒК М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru,
ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

ҚАЗАҚ ГРАФИКАСЫНДАҒЫ ОТБАСЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ: ЕРАЛЫ ОСПАНОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ МЕН МӘДЕНИ КОДТАРДЫҢ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ бейнелеу өнеріндегі отбасы тақырыбының көркемдік және идеялық мәні тұрғыда талданады. Отбасы – қазақ халқының рухани-мәдени болмысын қалыптастыратын негізгі ұғымдардың бірі ретінде бейнелеу өнерінде терең мазмұнмен көрініс табады. Автор дәстүрлі және заманауи графика туындыларындағы отбасы бейнесін саралай отырып, оның көркемдік тілін, символдық мағынасын және тарихи-контекстуалдық ерекшеліктерін ашады. Қазақ суретшілері үшін отбасы – тек тұрмыстық көрініс емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлікті, ұрпақтар сабақтастығын және адамгершілік құндылықтарды бейнелеудің құралы. Мақалада суретші Е. Оспанов шығармаларындағы отбасы тақырыбындағы көркемдік интерпретациялар талданбақ. Сонымен қатар, суретшінің кейіпкерлер әлемі арқылы отбасы феноменінің әлеуметтік, психологиялық және мәдени қырлары ашылып, дәстүр мен жаңғыру арасындағы байланыс зерделенеді. Зерттеу барысында Оспанов шығармаларындағы ата-ана, бала және туыстық қатынастардың көркемдік құрылымы мен семантикалық жүктемесі сараланып, отбасы бейнесінің әдеби-философиялық мәні анықталады. Ералы Оспановтың шығармаларындағы отбасы репрезентациясы арқылы қазақ қоғамындағы рухани сабақтастық пен ұрпақтар диалогының көркемдік моделі ұсынылады. Бейнелеу өнерінің отбасы туралы қоғамдық сана мен мәдени дискурсты қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылады. Жұмыстың негізгі мақсаты қазақ бейнелеу өнеріндегі отбасы тақырыбының көркемдік эволюциясын, идеялық тереңдігін және мәдени маңызын ашуға бағытталған.

Алғыс. Мақала BR27101897 «Қазақстан әдебиеттануы, фольклортануы және өнертануы экожүйесінің цифрлық трансформациясы: пәнаралық зерттеулер» атты нысаналы бағдарлама аясында қаржыландырылды.

Түйін сөздер: қазақ бейнелеу өнері, отбасы, отбасы концепті, ұлттық болмыс, мәдени контекст, тәрбие, рухани құндылық, уыз тәрбие, тұлға.

А.Б. Кенджакулова*¹, Д.С. Шарипова²

^{1,2} Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова КН МНВО РК,
Алматы, Казахстан

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru
ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

КОНЦЕПТ СЕМЬИ В КАЗАХСКОЙ ГРАФИКЕ: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И КУЛЬТУРНЫХ КОДОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА ЕРАЛЫ ОСПАНОВА

Аннотация. В данной статье рассматривается художественное и идейное значение темы семьи в казахском изобразительном искусстве. Семья предстает как один из ключевых понятий, формирующих

духовно-культурную сущность казахского народа, и находит глубокое отражение в произведениях изобразительного искусства. Автор анализирует образ семьи в традиционных и современных графических произведениях, раскрывая его художественный язык, символическое значение и историко-контекстуальные особенности. Для казахских художников семья – это не просто бытовая сцена, но и средство выражения национальной идентичности, преемственности поколений и нравственных ценностей. В статье рассматриваются художественные интерпретации темы семьи в произведениях художника Е. Оспанова. Через мир его персонажей раскрываются социальные, психологические и культурные аспекты феномена семьи, а также исследуется связь между традицией и обновлением. В ходе исследования анализируются художественная структура и семантическая нагрузка родственных связей – родителей, детей и других членов семьи в творчестве Оспанова, выявляется литературно-философское значение образа семьи. Репрезентация семьи в произведениях Ералы Оспанова предлагает художественную модель духовной преемственности и диалога поколений в казахском обществе. Особое внимание уделяется роли изобразительного искусства в формировании общественного сознания и культурного дискурса о семье. Основная цель работы раскрыть художественную эволюцию, идейную глубину и культурную значимость темы семьи в казахском изобразительном искусстве.

Благодарность. Статья финансирована в рамках целевой программы BR27101897 «Цифровая трансформация экосистемы казахстанского литературоведения, фольклористики и искусствоведения: междисциплинарные исследования».

Ключевые слова: казахское изобразительное искусство, семья, концепт семьи, национальная идентичность, культурный контекст, воспитание, духовные ценности, раннее воспитание, личность.

A.B. Kenjakulova^{*1}, D.S. Sharipova²

^{1,2} Institute of Literature and Art Auezov, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹ainura8883@mail.ru, ²dilyarazam@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-8559-6429, ²0000-0002-8432-7339

THE CONCEPT OF FAMILY IN KAZAKH GRAPHIC ART: ARTISTIC REPRESENTATION OF NATIONAL UPBRINGING AND CULTURAL CODES BASED ON YERALY OSPANOV'S WORKS

Abstract. This article explores the artistic and ideological significance of the theme of family in Kazakh visual art. The family is presented as one of the key concepts shaping the spiritual and cultural identity of the Kazakh people, and it is deeply reflected in works of visual art. The author analyzes the representation of family in traditional and contemporary graphic works, revealing its artistic language, symbolic meaning, and historical-contextual features. For Kazakh artists, the family is not merely a domestic scene but a means of expressing national identity, generational continuity, and moral values. The article examines artistic interpretations of the family theme in the works of artist Y. Ospanov. Through the world of his characters, the social, psychological, and cultural dimensions of the family phenomenon are revealed, and the relationship between tradition and renewal is explored. The study analyzes the artistic structure and semantic weight of parental, child, and kinship relationships in Ospanov's works, identifying the literary-philosophical significance of the family image. The representation of family in Yeraly Ospanov's art offers a visual model of spiritual continuity and intergenerational dialogue within Kazakh society. Special attention is given to the role of visual art in shaping public consciousness and cultural discourse about family. The main objective of the study is to uncover the artistic evolution, ideological depth, and cultural relevance of the family theme in Kazakh visual art.

Acknowledgment. This article was funded under the targeted program BR27101897 "Digital Transformation of the Ecosystem of Kazakh Literary Studies, Folklore Studies, and Art Studies: Interdisciplinary Research".

Keywords: Kazakh visual art, family, family concept, national identity, cultural context, upbringing, spiritual values, early education, personality.

1. Кіріспе

Қазіргі кезеңде ұлттық бірегейлікті сақтау мен дамыту мәселесі мәдениеттану, өнертану мен әлеуметтік ғылымдар саласында өзекті ғылыми нысанға айналууда. Әсересе жаһандану жағдайында ұлттық болмысты көркем тілмен жеткізу, ұлттық кодты сақтау мәселесі артып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, бейнелеу өнері визуалды репрезентация арқылы ұлттық идеяны, тарихи ескерткіштер мен мәдени құндылықтарды жеткізудің маңызды құралы ретінде қарастырылады.

Мақалада қазіргі қазақ бейнелеу өнеріндегі «отбасы» ұғымының репрезентациясы талданады. Зерттеу тақырыбы бейнелеу өнеріндегі әлеуметтік-мәдени мазмұнды ашуға бағытталған өзекті мәселелердің көркемдік аспектісін қарастыру қажеттілігінен туындап отыр.

Қазақ отбасының қалыптасу ерекшеліктері мен тарихи-әлеуметтік даму үдерісін зерделеуде этнограф-ғалым Х.А. Арғынбаевтың 1973 жылы жарық көрген іргелі басылымы құнды ақпарат болып отыр. Бұл еңбекте отбасының құрылымдық моделі, типологиясы мен функционалдық сипаттары жан-жақты талданып, дәстүрлі отбасылық институттың негіздері жүйелі сипатталған (Арғынбаев, 1973). Х.А. Арғынбаевтың ел арасынан, этнографиялық экспедициялардан, мұрағаттар мен әдеби мұралардан жинаған этнографиялық зерттеу еңбегі. Ғылыми еңбекте қазақ отбасының өткені мен бүгіні, халқымыздың оған байланысты бай салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары терең қамтылған. Сондай-ақ, халықтың ұмытылып бара жатқан озық әдет-ғұрыптарын кеңінен насихаттау, одан ғибрат алуға үндеу мақсат етілген.

Отбасы ұғымының қазақ дүниетанымындағы ерекше орны, оның бейнелеу өнерінде ұлттық болмысты жеткізудің символдық құралы ретінде көрініс табуы – зерттеудің басты өзегілігі. Бұл феномен суретшілер шығармашылығында жаңа ағым-бағыттармен, тәсілдермен бейнеленіп, ұлттық бірегейлікті жаңа қырынан интерпретациялауға мүмкіндік береді (Захай, 2024). Зерттеудің теориялық маңыздылығы көркем білім беру ісінде, өнертану мен мәдениеттану салаларында кеңінен қолдануға практикалық үлесін қоса алады.

Отбасы – ұлттық тарихи жадын, салт-дәстүрін, тілі мен рухани мұрасын ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін негізгі арна. Әр халықтың өзіне тән мәдени коды отбасынан бастау алады, яғни тұлға болып қалыптасуының іргетасы. Мысалы, қазақ халқында отбасы «шаңырақ», «ошақ», «бесік» секілді символдармен тығыз байланысты. Бұл ұғымдар ұлттық болмыстың көркем бейнесін қалыптастырады. Ал, ұрпақ тәрбиесі болса, адамзат тарихында ең көне әрі маңызды әлеуметтік-мәдени құбылыстардың бірі. Ол жеке тұлғаның қалыптасуына ғана емес, тұтас қоғамның рухани тұтастығы мен мәдени сабақтастығына тікелей әсер етеді.

Отбасылық ғұрып фольклорында іргелі зерттеулерін арнаған фольклортанушы ғалым К.І. Матыжанов: «Отбасылық тірлік – адамзаттың саналы ғұмырында қол жеткізген ірі мәдени жетістігінің бір көрінісі. Оның пайда болуы адамзатты қауымдасып өмір сүрудің жаңа сатысына көтеріп, бүгінде «қоғам» деп аталатын өмір салтының жаңа биігіне қадам бастырды. Былайша айтқанда, отбасылық

өмір – дамзат дамуының ұйытқысы, қоғамдық дамудың мәңгілік мәйегі», – деп тұжырымдайды (Матыжанов, 2007:5). К.Матыжановтың пікірінше, отбасылық ғұрып фольклоры ұлттың рухани-эстетикалық болмысын, қоғамдық ұстанымдарын, ұрпақтар сабақтастығын сақтаудың маңызды тетігі деп түйіндейді.

К.І. Матыжановтың «отбасылық тірлік – адамзаттың саналы ғұмырындағы ірі мәдени жетістіктің көрінісі» деген тұжырымы суретші Ералы Оспановтың шығармашылық концепциясымен терең үндеседі. Себебі, суретші туындылары тек типтік образ емес, қазақ қоғамындағы отбасылық құрылымның, ұрпақ сабақтастығының және рухани бірліктің көркем репрезентациясы ретінде қабылданады. Мысалы, *«Бата»*, *«Көгенге асылу. Жарысқазан»*, *«Шілдехана»*, *«Бесік той»*, *«Қырқынан шығару»*, *«Тұсаукесер»* секілді шығармаларында қазақ халқының салт-дәстүрі бейнеленіп, отбасылық өмірдің мәдени-әлеуметтік маңызы мен дәстүрлі тәрбиенің мазмұндық қырлары ашылған. Ералы Оспановтың графикалық тілінде отбасы – қоғамның іргетаса ғана емес, ұлттық болмыстың шежіресі ретінде суреттеледі.

Бейнелеу өнерінде отбасы ұғымының көркем репрезентациясы – әлеуметтік, мәдени және рухани маңызы кең тақырыптардың бірі деп айтуға толық негіз бар. Себебі, графика жанрында бейнелеу құралдары арқылы отбасы және болашақ ұрпақ тәрбиесі бір-бірімен тығыз байланысты егіз ұғым ретінде өсіп келеді. Бұл мақалада графикалық өнер туындыларындағы отбасы институтытының маңыздылығы мен тәрбиелік принциптері талданып, олардың графикалық өнерде қалай көрініс тапқаны қарастырылады.

Зерттеу пәні ретінде отбасы құндылығы мен ұрпақ тәрбиесінің көркем репрезентациясы нысанға алынып, ұлттық болмыс пен заманауи ізденістер арасындағы байланыс қарастырылды. Композициялық шешім мен символдық образдар арқылы автордың концепциясы нақтылана түседі. Сонымен қатар, графика жанрындағы туындыларда ұлттық сана, бала тәрбиесі, отбасындағы қарым-қатынас ұғымдарының бейнеленуі символдық және нарративтік тәсілдермен кеңінен байыпталды.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Ералы Оспановтың графикалық туындыларындағы «отбасы» тұжырымы өнертану тұрғысынан талданды. Суретшінің шеберлігі мен суреткерлік даралығы, композициялық шешімдері жүйелі түрде сараланып, отбасы құндылығының бейнесі мен мағыналық құрылымы, функциялық сипаты анықталды.

Бастапқыда көркемдік-аналитикалық әдіс қолданылды. Бұл тәсіл суретші туындыларындағы пластикалық құрылымның, сызықтық ритмнің, кеңістік пен фигуралардың өзара байланысын талдауға мүмкіндік берді. Мәселен, *«Ана мен бала»*, *«Ұрпақ сабақтастығы»* графикалық жұмыстарындағы ана бейнесі – мейірім мен қорғаныштың символы, ал бала бейнесі – болашақ пен үміттің сәулесі ретінде ұсынылады. Автордың ана мен бала бейнесі арқылы тәрбиелік, рухани мазмұнды көркем құралдармен жеткізуді көздегені анық байқалады.

Екінші әдіс – символикалық интерпретация. Суретшінің жиі қолданатын ұлттық ою-өрнектері (*қошқар мүйіз, ирек, түйе табан* т.б.) отбасы мүшелерінің рөлін бейнелейтін мәдени код ретінде қарастырылды. Бұл тәсіл арқылы ұрпақтар арасындағы сабақтастық, қазақы тәрбие мен кейіпкерлердің жантебіренісі суреткерлік шеберлікпен жеткізіледі. Символика тек эстетикалық элемент емес, мәдени мағына мен тарихи жадты тасымалдаушы құрал деп талданды.

Үшінші – контекстуалдық талдау. Ералы Оспановтың шығармалары тарихи-мәдени кеңістікте зерделеніп, қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымымен байланысы айқындалды.

Суретшінің «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты еңбегі көркемдік мазмұнды этнографиялық негізбен толықтырып, отбасы концептісінің мағыналық тереңдігін арттырады. Бұл тәсіл суретші шығармаларының қоғамдық-мәдени контексте алатын орнын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында қолданылған әдістердің үйлесімділігі теориялық негізді бекітіп қана қоймай, Ералы Оспанов шығармашылығындағы «отбасы» феноменін көркемдік және мәдени репрезентация ретінде сипаттауға жол ашты.

2.2 Материалға сипаттама

Бұл ізденіс Ералы Оспановтың графикалық шығармашылығындағы отбасы тұжырымы мен оның ұлттық әдет-ғұрыптар арқылы қоғамдық сананы тәрбиелеудегі рөлін талдауға арналған. Материал ретінде суретшінің «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» «Қоштер», «Қазақ ою-өрнегінің атласы», «Төртмүшел» басылымдарындағы графикалық жұмыстар нысанға алынды.

Ералы Оспанов – график суретші, этнограф әрі мәдениеттанушы ретінде ұлттық рухани болмысын, салт-дәстүрін, отбасы құндылықтарын көркем тәсілдермен жеткізген суреткер. Ералы Оспановтың графикалық туындыларында отбасы бейнесі тек тұрмыстық жанр көрінісі ғана емес, ұлттық сана мен рухани сабақтастықты білдіретін символ ретінде анықталды. Суретші ана мен бала, ата мен немере, ерлі-зайыптылардың бейнелері арқылы ұрпақ сабақтастығын, тәлім-тәрбиесі мен қазақы болмысын әсерлі жеткізе білген өнерпаз. Суретшінің графикалық туындыларында этномәдени код киім үлгілерінің, қолөнер бұйымдарының және ыдыс-аяқтардың ою-өрнектерінде айқын көрінеді.

Суретші шығармаларында қазақтың дәстүрлі отбасы құрылымы мен әдет-ғұрыптары бесікке салу, тұсау кесу, сүндет той, келін түсіру, қонақ күту салттары көркем образ арқылы бейнеленіп, көрерменге ұлттық тәрбиенің мәнін ұғындырады. Мысалы, «Бесікке салу», «Иткөйлек», «Тілашар», «Байғазы», «Құлақ тесу», «Сүндет» бұл көріністерде қоғамдық санаға ықпал ететін тәрбиелік мазмұны бар шығармалар сериясы болып табылады. «... Балаларға арналған халық әдебиетін зерттеу баланың қалыптасуы мен тілін дамытуға қатысты мәселелерді саралауға кең жол ашады, ал оған қазақ педагогтары ерекше ден қоюы қажет», – деп Х.Досмұхамедов жазған. Х.Досмұхамедовтің пікірінше, балаларға арналған халық әдебиетін зерттеу баланың рухани қалыптасуы мен дамуына мүмкіндік береді деп санаған. Ал, Ералы